

13.07.2023

פרופ' עירית עמית כהן

60 שניות על שימור מורשת התרבות

סיכום

מפגש ראשון הציג את הצירוף הלשוני, שימור מורשת תרבות מוחשית והמשמעויות הנלוות.
מפגש שני מתמקד בגורמים השותפים לשינוי במעמד תחום שימור מורשת התרבות המוחשית.
מפגש שלישי מתבסס על מאמר שהופיע באתרים המגזין 11 תאריכים כסמל: שנת 1700 ומעמדה בהבחנה בין עתיקה לבין אתר ונכס מורשת (כתבו: רחל שוויצר ועירית עמית-כהן)
מפגש רביעי נועד להציג את השינוי שחל בשיח השימור מהפריט או האתר הבודד למכלול/למרחב מורשת לשימור
מפגש חמישי, השמשה (re-use) של נכסי מורשת בנויים
מפגש ששי, קשרים בין שימור ותכנון
מפגש שביעי, קשרים בין היסטוריה, זיכרון, מורשת, ייצוג ושימור
מפגש שמיני, מורשת התרבות הוורנקולרית הבנויה

מפגש 8

בשנת 1999 פרסם ארגון איקומוס הבין לאומי את האמנה למורשת התרבות הוורנקולרית הבנויה. ההחלטה לפרסום האמנה התבססה על החשש הגובר לנכסי מורשת שמייצגים מלאכות יומיומיות, מסורות ואורחות חיים עממיים. נכסים אלה זכו לתשומת לב מועטה למרות נוכחותם הרבה במרחב. **לשם כך, הרחיבה האמנה את המשמעות שנתנה למונח וורנקולרי**, ולהסבר המוכר על ידי רבים שמדובר ב'אדריכלות ללא אדריכלים' וטכנולוגיות בניה עממיות **נוספה הדגשה שמורשת זו מטרתה לבטא את תולדותיה של חברה ואת זהותה**.

הרחבה - הסיבות לפרסום וההגדרה:

שלא כמו המורשת התרבות הבנויה המונומנטלית, שחלקים ניכרים ממנה זכו לתשומת לב, ובעקבות זאת הוכללו נכסיה ברשימות מורשת תרבות עולמיות ומקומיות והשתלבו בתוכניות פיתוח ובשימור פיזי, נכסי מורשת התרבות הבנויה הוורנקולרית **הוזנחו**. נכסים יום-יומיים אלה נתפסו כנטולי הוד ועניין ציבורי, ומשום כך לא הוגדרו כתופעה הראויה להתייחסות כלשהי ולאמצעי הגנה מיוחדים. להתעלמות זו היו סיבות אחדות:

- השכיחות של הנכסים במרחב, ומשום כך הדעה הרווחת ששימורם אינו דחוף;
- המידע החסר אודותיהם;
- חזותם – שנתפסה כפשוטה, וככזו, אינה מייצרת סקרנות ועניין;
- השימושים, המלאכות ואורחות החיים שנקשרו בהם היו בעיקרם יום-יומיים;
- העובדה שבהקמתם או בנוכחותם במרחב לא נקשרו אירועים הרי גורל או דמויות מפורסמות.

חוסר ההתייחסות של גופים מוסדיים ושל גורמים רשמיים תרם להידרדרות במצבם הפיזיים של נכסים אלה, וברבים מהמקרים גם למחיקתם מהנוף.

בשלהי שנות התשעים של המאה ה-20 חל שינוי במעמדם של נכסי התרבות הבנויה הורנקולרית. היו לכך שתי סיבות מרכזיות :

1. השכיחות בנוף, הפשטות והתפקודים היום-יומיים שנקשרו בהם נתפסו כמענה מנוגד לתהליכים גלובאליים שדחפו ליצירת חברת המונים ולטשטוש ההבדלים בין חברות ותרבותיות.

2. בשנים אלה התחזקה ההכרה בחשיבותן של מורשות המבטאות **ערכים חברתיים ותרבותיים**. בשונה מההתמקדות בערכים ההיסטוריים והעיצוביים – הודגשו **השונויות** בין חברות ועמים והמגוון החברתי-תרבותי בעולם.

ואכן, מבני מורשת תרבות ורנקולרית מבטאים מורשת תרבות החושפת את השונויות והמגוון. בנכסים נקשרות מסורות וטכנולוגיות בנייה שעברו מדור לדור, ומלאכות יום-יומיות. נכללים בהם מבני חקלאות ותשתיות, מרקמים בנויים, כפריים ושכונות מגורים בערים, שבנייתם שיקפה אידאולוגיה ותפיסות עולם חברתיות, אבל ברבים מהם שם האדריכל או המתכנן לא נודעו, הסגנון לא תואם זרם אדריכלי שזכה לפרסום. ככל שגברו לחצי הפיתוח במדינות השונות גם התחזק החשש שנכסים ורנקולריים אלה ייהרסו, ועם הריסתם יימחק גם הזיכרון של אירועים מקומיים, של מסורות ושל אורחות חיים עממיים.

על חשיבותה של האמנה משנת 1999 יעידו ארבע עובדות :

1. האמנה הורנקולרית מוצגת **כאמנת המשך לאמנת ונציה משנת 1964** – אחת האמנות המרכזיות בתולדות איקומוס, שכללה הגדרות של מורשת תרבות והוראות שימור והשפיעה על החלטותיהם של הוועדה למורשת תרבות באונסק"ו ושל ארגונים עולמיים ומקומיים אחרים. להמשכיות זו ביטוי באמנה עצמה. כך למשל נכתב בה שהיא התקבלה "נוסף על אמנת ונציה", ובמילים אחרות – כותביה הצביעו על מעמדה כתוספת מיוחדת, ומשום כך ראויה לתשומת לב מרובה. דוגמה נוספת: באמנת ונציה מילת המפתח היא "מונומנט", ומתלווה אליה הסתייגות ולפיה "מונומנטים היסטוריים אינם רק יצירות אומנות נהדרות אלא גם שרידי עבר צנועים", ואילו באמנה החדשה לא הסתפקו בכך, והרחיבו וקבעו כי היא נועדה לקדם "צעדים לביסוס עקרונות לשיקום ולהגנה של המורשת הורנקולרית הבנויה".

2. **האמנה משנת 1999 לא מבטלת את ההגדרה המקובלת בקרב העוסקים בשימור. מתכננים, אדריכלים, היסטוריונים ומשמרים מונחים משתמשים בצירוף "אדריכלות ורנקולרית"** לתיאור אדריכלות שמתבססת על שימוש בחומרים ובידע מקומי, לרוב ללא פיקוח של אדריכלים מקצועיים. אולם היא מרחיבה וכוללת במורשת התרבות הורנקולרית הבנויה מנעד רחב מאוד של נכסים המייצגים מסורות בנייה, שיטות בנייה, טכנולוגיות ושימושים שונים. מנעד זה מייצג את השונויות בין קהילות ואת "הגיוון התרבותי" הקיים בעולם.

3. **האמנה משנת 1999 מתבססת על אמנת נארה (1994)** – אחת האמנות המרכזיות בנושאי שימור מורשת התרבות. האמנה כללה בהגדרותיה מונחים שלהם היו השלכות על הכרזות של אתרי מורשת והכללתם ברשימת המורשת העולמית. במונחים אלו נכללו אותנטיות, שלמות ושונויות תרבותיות. לאלה נוספת הקריאה להקפיד על מחקר ועל תיעוד של תהליך השימור. מונחים והדגשות אלה נכללו גם באמנה למורשת תרבות ורנקולרית בנויה.

4. האמנה כללה **מושגים שבמאה ה-21 הובילו את התמורות במשמעות של מורשת תרבות בכלל, ערכיה וכלים לשימורה**. ואכן, בשנים שאחרי פרסומה נוסחו הצהרות, עקרונות ואמנות לשימור שהרחיבו את הדיון בגיוון ובשוני של נכסי מורשת התרבות הקיימים בעולם, בשלמות, במחקר ובתיעוד. כך למשל פורסמה האמנה לשימור ולשיקום מורשת אדריכלית (2003), נכתבו עקרונות לשימור ציורי קיר (2003), פורסמו האמנה לדרכי תרבות (2008), האמנה לפרשנות נכסי תרבות (2008), האמנה למורשת תעשייתית, מבנים, תשתיות ונוף (2011), דיון **במקבצים/מכלולי מורשת/מרחבי מורשת/מתחמי מורשת ועוד ועוד**.

ציטוטים אחדים – התרגום המלא מופיע באתרים המגזין 10, 2020

המורשת הוורנקולרית הבנויה ממלאת מקום חשוב בזהות ובגאווה של כל העמים. היא נתפסת כיום כגורם מרכזי באפיון החברה ומרחבה. המראה שלה אינו רשמי, אך שיטתי ומסודר. היא מייצגת תכלית ובו בזמן יפה ומעוררת עניין. היא מבטאת את ההתפתחויות העכשוויות אך גם את תולדותיה של חברה. היא לא רק יצירה תרבותית, מעשה ידי אדם, אלא גם יצירה המייצגת זמן עבר. מורשת התרבות האנושית לא תזכה לכבוד הראוי לה אם לא יימצאו דרכים לשימור המסורות שהן ליבו של הקיום האנושי.

המורשת הוורנקולרית הבנויה חשובה; היא חיונית להיכרות עם תרבותה של כל קהילה, להבנת הקשר הייחודי שלה עם המרחב שהיא פועלת בו, ובה בעת היא מבטאת את הגיוון התרבותי הקיים בעולם.

באמצעות הבנייה הוורנקולרית קהילות מבטאות מסורות והרגלים ומבססות את קשריהן עם הסביבה שהן חיות ופועלות בה. זהו **תהליך מתמשך** שכולל שינויים נחוצים והתאמה תמידית בתגובה לאילוצי הסביבה והחברה. הישרדותן של מסורות אלה נתונה בסכנה בכל רחבי העולם בגלל הכוחות שפועלים ליצירת אוניברסליות והומוגניות כלכלית, תרבותית ואדריכלית. התגובה האפשרית לכוחות אלה היא סוגיה מרכזית, והטיפול בה חייב להתבצע על ידי קהילות וממשלות, מתכננים, אדריכלים, מתעניינים בשימור ומומחים בתחומים השונים הקשורים במורשת התרבות הבנויה ובשמירתה.

בעקבות תהליכי ההומוגניות התרבותית והחברתית והכלכלה הגלובלית הנכסים הוורנקולריים בכל רחבי העולם פגיעים במיוחד. הם מתיישנים, מצבם הפיזי מידרדר, והם אינם משתלבים בהתפתחויות הכלכליות הטכנולוגיות שחלו בעולם. משום כך אי אפשר להסתפק באמנת ונציה, ונחוצים צעדים נוספים לביסוס עקרונות לשיקומה של המורשת הוורנקולרית הבנויה ולהגנה עליה.

הערכת היכולת להגן על המורשת הוורנקולרית נשענת על המעורבות והתמיכה של הקהילה להוסיף ולדאוג להמשכיות השימושים בנכסי מורשת זו ולתחזוקתם.

ממשלות ורשויות חייבות להכיר בזכותן של קהילות לשמר את מסורותיהן ואורחות חייהן, להגן על המסורות והאורחות האלה באמצעות כל הכלים המשפטיים, המנהליים והכספיים, וגם להעמיד את הכלים הללו לרשות הדורות הבאים.

עקרונות שימור

1. שימורה של מורשת תרבות ורנקולרית בנויה חייב להתבצע על ידי מומחים רב-תחומיים מתוך

הכרה בתמורות שחלו במורשת זו במהלך השנים, בהתאמתה לצורכי הזמן, ובצורך לכבד את זהותה וייחודה של קהילה.

2. פעילויות ועבודות זמניות המתקיימות במבנים ורנקולריים, במקבצי מבנים ובמרקמים יישובים חייבות להיעשות תוך הקפדה על ערכיהם התרבותיים והמסורות שהם מייצגים.

3. המורשת הורנקולרית מתאפיינת רק לעיתים רחוקות במבנה בודד. לכן שימורם ותחזוקתם יהיו מיטביים אם יתבצעו במקבצים ובמרקמים יישוביים המבטאים מאפיינים מייצגים, ומבדילים אזור אחד ממשנהו.

4. המורשת הורנקולרית הבנויה היא חלק בלתי נפרד מנוף תרבות. משום כך בבחירת אופן השימור, השיטות והמאפיינים יש להביא בחשבון את היחסים בין הנכסים הבנויים לנוף.

5. המונח ורנקולריות מתייחס לא רק להיבטים הפיזיים או המתאריים של המבנים והמרחבים, אלא גם להיכרות עם שימושיהם ולהבנת המסורות והמורשת הלא מוחשית והאסוציאטיבית הקשורות בהם.

6. להמשכיות של שיטות בנייה מסורתיות, מלאכות ומיומנויות עיצוב הקשורות בבנייה הורנקולרית יש חשיבות מהותית להבנת המשמעות של ורנקולריות, ועל ידי כך לבחירת הדרכים לשיפוץ ולשחזור המבנים. משום כך חשוב לשמר מיומנות אלה, לתעדן, ובאמצעות חינוך והכשרה לדאוג להעברתן לדורות הבאים.

7. התאמת המבנה והשמשותו לשימושים עכשוויים חייבות להתבצע כך ששלמותו, אופיו וצורתו יישמרו, אך בה בעת יעמדו בתקנים הנחוצים לצורכי ההווה ותואמים אותם. עם זאת, במקרים שבהם השימוש ההיסטורי מוסיף להתקיים, ההתערבות צריכה להתבסס על הקוד האתי ועל ערכיה של הקהילה.

8. אחד ממאפייני הבנייה הורנקולרית הוא השינויים שנעשים במהלך השנים במבנה ובסגנון בנייתו. משום כך לא יהא זה נכון לשמר את הנכס הורנקולרי בסגנון אחיד המאפיין תקופה ספציפית.

סיכום – החשיבות וההכשרה

כדי לשמר את ערכי מורשת התרבות הורנקולרית הבנויה, על ממשלות, רשויות, קהילות, מוסדות וארגונים האחראים לשימור להדגיש נושאים אלה:

א. לפרסם תוכניות חינוך שמתמקדות בהיכרות עם עקרונות השימור של מורשת הבנייה הורנקולרית.

ב. להפעיל תוכניות לימוד שתסייענה לקהילות לשמר את מסורות הבנייה, את החומרים ומלאכות הבנייה.

ג. לפרסם מידע בנושא המורשת הורנקולרית שיחזק את המודעות הציבורית לחשיבותו, בעיקר בקרב הדור הצעיר.

ד. לפתח רשתות תקשורת אזוריות שיקדמו שיתוף במידע, בהתמחויות ובניסיון שנרכש.